

Чумак Віктор Вікторович, доцент, доцент кафедри психології Бердянського державного педагогічного університету.

e-mail: Chumak-VV@yandex.ru

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЗАСОБАМИ НІТН В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Анотація

У даній роботі розглянуті теоретичні підходи до вивчення проблеми розвитку творчих здібностей в юнацькому віці. У статті уточнено зміст поняття «креативність», досліджено вплив психологічної концепції проблемного навчання на розвиток креативності у студентів, представлені результати емпіричного дослідження, розглянуто можливість застосування нових інформаційних технологій навчання для розвитку творчих здібностей. Для дослідження проявів креативності в проблемному навчанні були запропоновані студентам проблемні ситуації з психологічних дисциплін, тест креативності Торренса. За результатами емпіричного дослідження було визначено, що у вирішенні проблемних завдань лише у незначній кількості досліджуваних зафіксовані прояви креативності. У формуванні креативності важливу роль відіграє застосування сучасних інформаційних технологій навчання з урахуванням психологічних засад проблемного навчання, яке розвиває у студентів пізнавальну самостійність і творчий підхід до справи. В роботі показано, що відсоток прояву креативності суттєво збільшився, традиційне навчання не в змозі сприяти розвитку творчих здібностей студентів, використання психологічної концепції проблемного навчання сприяє розвитку творчих здібностей та підвищенню ефективності навчальної діяльності студентів. Зазначені зміни в навчальному процесі сприяють формуванню творчого, активного фахівця, що вміє самостійно здобувати знання, удосконалюватися у своїй кваліфікації, творчо керувати своєю діяльністю.

Ключові слова: *творчі здібності, креативність, юнацький вік,*

проблемне навчання, сучасні інформаційні технології навчання.

Чумак Виктор Викторович, доцент, доцент кафедры психологии Бердянского государственного педагогического университета.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ СРЕДСТВАМИ НИТО В ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация

В данной работе рассмотрены теоретические подходы к изучению проблемы развития творческих способностей в юношеском возрасте. В статье уточнено содержание понятия «креативность», исследовано влияние психологической концепции проблемного обучения на развитие креативности у студентов, представлены результаты эмпирического исследования, рассмотрена возможность применения новых информационных технологий обучения для развития творческих способностей. Для исследования проявлений креативности в проблемном обучении были предложены студентам проблемные ситуации из психологических дисциплин, тест креативности Торренса. За результатами эмпирического исследования было определено, что в решении проблемных задач, только у небольшого числа исследуемых зафиксированы проявления креативности. В формировании креативности важную роль играет применение современных информационных технологий обучения с учетом психологических основ проблемного обучения, которое развивает у студентов познавательную самостоятельность и творческий подход к делу. В работе показано, что процент проявления креативности существенно увеличился, традиционное обучение не в состоянии способствовать развитию творческих способностей студентов, использование психологической концепции проблемного обучения способствует развитию творческих способностей и повышению эффективности учебной деятельности студентов. Указанные изменения в учебном процессе

способствуют формированию творческого, активного специалиста, умеющего самостоятельно приобретать знания, совершенствоваться в своей квалификации, творчески управлять своей деятельностью.

Ключевые слова: *творческие способности, креативность, юношеский возраст, проблемное обучение, современные информационные технологии обучения.*

Chumak Viktor Viktorovich, docent, docent department of Psychology, Berdyansk State Pedagogical University.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES BY MEANS OF NEW INFORMATION TECHNOLOGIES OF TEACHING IN YOUTH

Annotation

This paper examines theoretical approaches to the study of the problem of the development of creative abilities in adolescence. The article clarifies the content of the concept of "creativity", investigates the influence of the psychological concept of problem learning on the development of creativity in students, presents the results of empirical research, considers the possibility of using new information technology training to develop creative abilities. To study the manifestations of creativity in problematic learning, students were offered problematic situations in psychological disciplines, a test of creativity Torrens. According to the results of empirical research, it was determined that only a small number of investigated problems of creativity were fixed in solving problematic problems. In the formation of creativity, an important role is played by the use of modern information technologies of education, taking into account the psychological principles of problematic learning, which develops students' cognitive independence and creative approach to business. The paper shows that the percentage of creativity has increased significantly, traditional education is not able to contribute to the development of students' creative abilities, the use of the psychological concept of problematic learning contributes to the development of

creative abilities and increase the efficiency of students' learning activities. These changes in the educational process contribute to the formation of a creative, active specialist who is able to independently acquire knowledge, improve their skills, creatively manage their activities.

Key words: *creativity, creativity, youth, problem learning, modern information technology training.*

Актуальність теми дослідження ґрунтується на інтересі до вивчення творчих здібностей людини в сучасному світі. Сьогодні висуваються нові вимоги до особистості: здатність гнучко реагувати на зміни обставин, самостійно приймати рішення, оперативно та нестандартно діяти в екстремальних умовах, конкурентоздатність, володіння комп'ютерними технологіями та ін. Тому розвиток творчих здібностей, особливо в сучасних умовах, є дуже важливим компонентом професійної діяльності людини.

Інтерес до індивідуальних відмінностей у творчих здібностях виник у зв'язку з очевидними досягненнями в галузі тестометричних досліджень інтелекту. На початок 60-х рр. XX ст. вже був накопичений масштабний досвід тестування інтелекту, що у свою чергу поставило перед дослідниками нові питання. Зокрема, з'ясувалося, що професійні і життєві успіхи зовсім не безпосередньо пов'язані з рівнем інтелекту, що обчислювався за допомогою тестів IQ. Досвід засвідчував, що люди з не дуже високим IQ виявляються здатними на неабиякі досягнення, а багато інших, чий IQ значно вище, нерідко від них відстають. Було висловлено припущення, що тут вирішальну роль відіграють якісь інші якості розуму, які не охоплені традиційним тестуванням. Оскільки зіставлення успішності вирішення проблемних ситуацій з традиційними тестами інтелекту в більшості випадків продемонструвало відсутність зв'язку між ними, деякі психологи дійшли висновку, що ефективність вирішення проблем залежить не від знань і навичок, вимірюваних тестами інтелекту, а від особливої здатності «використовувати подану в завданнях інформацію різними способами і в

швидкому темпі». Таку здатність назвали креативністю [19, с. 112; 22, с. 160–164].

Згідно А. Маслоу [10, с. 380], творча спрямованість особистості є вродженою, але вона втрачається більшістю людьми під впливом середовища. Вивчення творчих факторів досягнень ведеться в двох напрямках: аналіз життєвого досвіду й індивідуальних особливостей творчої особистості – особистісні фактори; аналіз творчого мислення та його продуктів – фактори креативності: чіткість, гнучкість мислення, чуттєвість до проблем, оригінальність, конструктивність при їх вирішенні.

Питання креативності, як самостійної, незалежної від інтелекту якості, дотепер залишається невирішеним. Не знайдені і надійні способи її виміру [23, с. 228–229].

Нині відчувається гостра суперечність між теоретичними уявленнями про психологічну природу креативності, з одного боку, та практикою від розвитку та діагностики креативності, з іншого, стає зрозуміло, що потрібні більш комплексні і розроблені підходи.

За сучасних умов поняття «творчі здібності», «креативність» активно використовуються в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних авторів (В. М. Дружинін, Л. Б. Єрмолаєва-Томіна, В. Н. Козленко, О. Н. Лук, А. Маслоу, О. М. Матюшкін, В. О. Моляко, М. Л. Смульсон та ін.) [3, с. 101–109; 4, с. 337; 5, с. 31; 9, с. 11; 10, с. 380; 11, с. 56; 13, с. 7–53; 15; 16, с. 2–10; 18, с. 52; 19, с. 512]. Однак, як зазначає Р. О. Павлюк [15], згадані поняття не можна визнати чітко та однозначно визначеними, не запропоновано єдиного підходу або концепції креативності. Тільки в зарубіжній психології існує близько сотні визначень зазначених понять, що відображають уявлення дослідників, представлених у межах численних концепцій креативності.

Посилаючись на дослідження Д. Б. Богоявленської [1, с. 140], можна зробити висновок про те, що становлення творчих здібностей має в своєму розвитку 2 піки, один з яких припадає на 3 клас школи, а другий саме на юнацький вік.

Для діагностики креативності (творчих здібностей) ми використовували тест креативності Торренса. Креативність за Торренсом (від лат. creatio – творення) – це чутливість до завдань, дефіциту і прогалин знань, прагнення до об'єднання різнопланової інформації.

Дослідження проводилося зі студентами Бердянського державного педагогічного університету, спеціальність – практична психологія.

Обробка результатів тесту передбачає оцінку п'яти показників: «поточність», «оригінальність», «розробленість», «опір замикання» і «абстрактність назв».

«Поточність» – характеризує творчу продуктивність людини – здатність продукувати велику кількість ідей. Результати представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Рівні поточності

Рівень поточності	Низький (21–40)	Середній (41–60)	Достатній (61–80)	Високий (81–100)
Відсоткове співвідношення	20%	40%	40%	–

«Оригінальність» – найбільш вагомий показник креативності. Ступінь оригінальності свідчить про самобутність, унікальності, специфічності творчого мислення досліджуваного, здатність продукувати незвичні, нестандартні ідеї. Результати представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

Рівні оригінальності

Рівень оригінальності	Низький (21–40)	Середній (41–60)	Достатній (61–80)	Високий (81–100)
Відсоткове	20 %	60 %	20 %	–

співвідношення				
----------------	--	--	--	--

«Абстрактність назви» – виражає здатність виділяти головне, здатність розуміти суть проблеми, що пов'язано з розумовими процесами синтезу та узагальнення; здатність абстрагуватися від звичайного і закладати у назву певну ідею. Результати представлено в таблиці 3.

Таблиця 3

Рівні абстрактності назв

Рівень абстрактності назв	Низький (0–10)	Середній (11–20)	Високий (21–30)
Відсоткове співвідношення	80%	7%	13%

«Опір замиканню» – відображає «здатність тривалий час залишатися відкритим новизні і різноманітності ідей, досить довго відкладати ухвалення остаточного рішення для того, щоб зробити розумовий стрибок і створити оригінальну ідею». Результати представлені у таблиці 4.

Таблиця 4

Рівні опору до замикання

Рівень опору до замикання	Низький (1–5)	Середній (6–10)	Достатній (11–15)	Високий (16–20)
Відсоткове співвідношення	13%	23%	44%	20%

«Розробленість» – відображає здатність детально розробляти ідеї, що виникають. Результати представлені у таблиці 5.

Таблиця 5

Рівні розробленості

Рівень розробленості	Дуже низький (10–30)	Низький (31–50)	Середній (51–70)	Достатній (71–90)	Високий (91–110)
Відсоткове співвідношення	13%	13%	34%	34%	6%

У формуванні креативності (творчих здібностей) важливу роль відіграє застосування нових інформаційних технологій навчання (НІТН) з урахуванням психологічних засад концепції проблемного навчання. Праці багатьох науковців (Н. М. Бугайова, В. В. Депутат, П. П. Дітюк, М. І. Жалдак, Ю. М. Ільїна, Л. О. Колісник, О. Ю. Комісарова, Ю. І. Машбиць, М. М. Назар, Е. Л. Носенко, М. Л. Смульсон, В. Й. Цап та інші) [2, с. 70–78; 6, с. 121–128; 7, с. 117–126; 12, с. 166–177; 14, с. 31; 17, с. 250–259.] спрямовані на дослідження можливостей сучасних інформаційно-комунікаційних технологій навчання та створення систем комп'ютерного навчання, але проблема розвитку творчих здібностей засобами НІТН залишається нерозв'язаною. Проблемне навчання розвиває у студента пізнавальну самостійність і творчий підхід до справи. Воно ставить студента в нову позицію: майбутній фахівець у навчальному процесі – це першовідкривач істини. Проблемне навчання вчить студента думати, мислити. Традиційне навчання нас не може задовольняти, воно більше спрямоване на розвиток механічної пам'яті [8, с. 57; 18, с. 52; 20, с. 160–202; 21, с. 112–114; 22, с. 160–164].

Дослідження, проведене в одному з американських коледжів, де переважає лекційна форма навчання, показало, що студенти були неуважні біля 40% часу. Більше того, коли за перші десять хвилин студенти ще могли запам'ятовувати 70% інформації, то за останні десять хвилин уроку вони

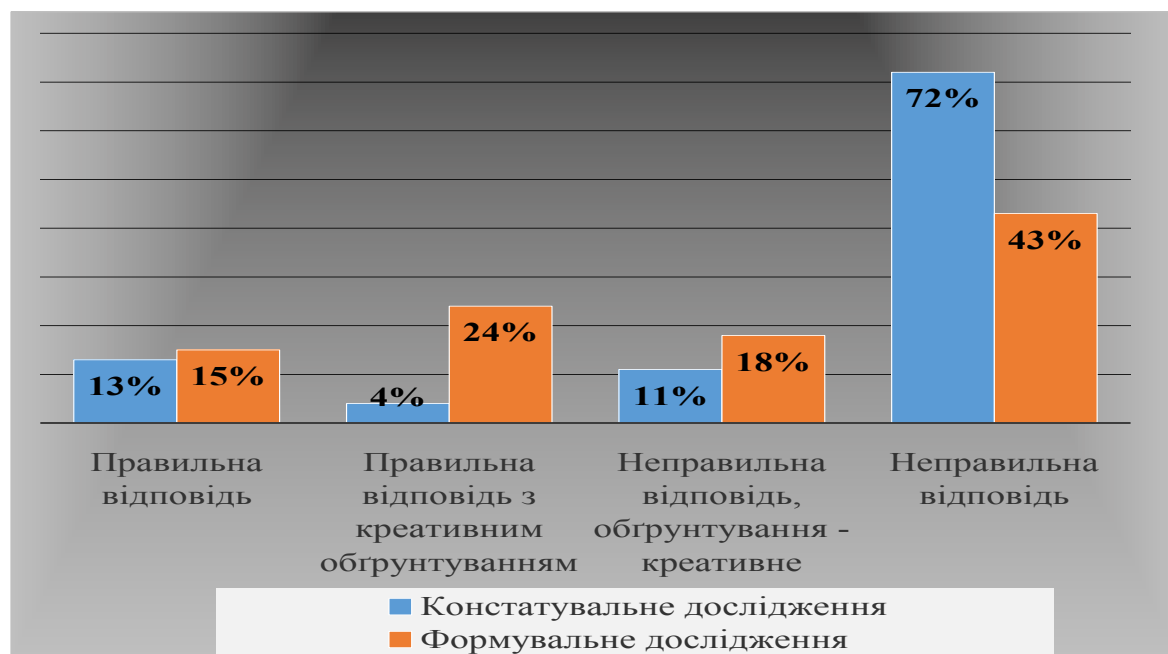

сприймали всього 20% матеріалу. Студенти під час викладання лекційного вступного курсу до психології знали лише на 8% більше, ніж контрольна група, яка не слухала курсу взагалі.

Результати дослідження свідчать, що традиційне навчання не в змозі сприяти розвитку творчих здібностей. Зміни в навчальному процесі (широке впровадження проблемного навчання) сприяють формуванню творчого, активного фахівця, що вміє самостійно здобувати знання, удосконалюватися у своїй кваліфікації, творчо керувати своєю діяльністю. Проблемна ситуація – характеризується таким психічним станом, який виникає у суб'єкта (студента) при виконанні ним завдання, яке потребує знайти (відкрити або засвоїти) нові, раніше не відомі суб'єкту знання і способи дії. В. М. Чернобровкін [20, с. 160–202] у науковій роботі «Психологічні аспекти прийняття рішень у проблемних ситуаціях педагогічної діяльності як мисленнєвого процесу» відзначає, що в широкому розумінні «поняття проблемної ситуації визначається через протиріччя, неузгодженість в обставинах і умовах діяльності, що не має однозначного рішення».

Для дослідження проявів креативності в проблемному навчанні були запропоновані студентам проблемні ситуації з психологічних дисциплін. За результатами констатувального дослідження було визначено, що у вирішенні проблемних завдань лише у 15% студентів зафіксовані прояви креативності [22, с. 160–164]. Такі результати підтвердили необхідність проведення дослідно-експериментальної роботи. Мета формувального експерименту полягала в перевірці ефективності проблемного навчання у формуванні креативності. Під час проведення формувального експерименту організовувалося систематичне включення студентів у креативну діяльність, що характеризується самостійним пошуком необхідної інформації для розв'язання учіннєвої задачі, самостійним вибором учіннєвих задач, перебиранням на себе функцій управління власною учіннєвою діяльністю тощо. За допомогою віртуальних засобів постійно підтримувався зв'язок між студентами та викладачем. Все це надавало можливість успішно виконувати

важливі функції (комунікативна, організаційна, мотиваційна та ін.), що суттєво удосконалює навчальний процес. Після завершення формувального експерименту проводився діагностичний зріз з метою визначення результативності дослідного навчання. Результати експериментальних дослідження представленні в діаграмі 1.

Діаграма 1. Результати експериментальних досліджень

За результатами досліджень (діаграма 1) спостерігаємо позитивну динаміку проявів креативності. Порівнюючи результати з констатувальним дослідженням можна відзначити, що відсоток прояву креативності збільшився з 15% до 42% (правильна або неправильна відповідь з креативним обґрунтуванням). Підсумковий зріз показав, що в цілому рівень неправильних відповідей знизився з 72% до 43%, рівень неправильних відповідей з креативним обґрунтуванням збільшився з 11% до 18%, рівень правильних відповідей збільшився з 13% до 15%, рівень правильних відповідей з креативним обґрунтуванням збільшився з 4% до 24%.

Виходячи з результатів досліджень можна зробити висновок, що існує проблема розвитку креативності в юнацькому віці, є необхідність досліджувати фактори впливу на розвиток творчих здібностей. У формуванні креативності важливу роль відіграє застосування НІТН з урахуванням

психологічних засад проблемне навчання, яке розвиває у студента пізнавальну самостійність і творчий підхід до справи. Воно ставить студента в нову позицію: майбутній фахівець у навчальному процесі – це першовідкривач істини. Проблемне навчання вчить студента мислити. Отже, існує необхідність у подальшому дослідженні проблеми розвитку творчих здібностей із використанням психологічної концепції проблемного навчання.

Список використаних джерел

1. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей: монография. Москва: Академия, 2002. 320 с.
2. Дистанційне навчання: психологічні засади : монографія / М. Л. Смульсон, Ю. І. Машбиць, М. І. Жалдак, Ю. М. Ільїна, М. М. Назар, П. П. Дітюк, О. Ю. Комісарова, В. Й. Цап, Н. М. Бугайова, В. В. Депутат; за заг. ред. М. Л. Смульсон. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 240 с.
3. Дружинин В. Н. Психология творчества. *Психологический журнал*. 2005. № 10. С. 101–109.
4. Ермолаева-Томина Л. Б. Психология художественного творчества: монография. Москва: Культура, 2005. 304 с.
5. Козленко В. Н. Проблема креативности личности: монография / под ред. Я. О. Пономарева. Москва: Наука, 1990. 224 с.
6. Колісник Л. О. Психологічний аспект розвитку дистанційного навчання. *Актуальні проблеми психології : Психологічна теорія і технологія навчання* / за ред.: С. Д. Максименка, М. Л. Смульсон. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. Т. 8. Вип. 6. С. 121–128.
7. Комісарова О. Ю., Смульсон М.Л. Психологічна підтримка студентів за допомогою телекомунікаційних технологій. *Теорія та методика електронного навчання: збірник наукових праць*. Кривий Ріг: Видавничий відділ НМетАУ, 2010. С. 117–126.
8. Лернер И. Я. Проблемное обучение: монография. Москва: МГУ,

1974. 112 с.

9. Лук А. Н. Психология творчества: монография. Москва: Наука, 1978. 127 с.

10. Маслоу А. Креативность. Дальние пределы человеческой психики. Санкт-Петербург: Евразия, 1999. 432 с.

11. Матюшкин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении: монография. Москва: Педагогика, 1972. 168 с.

12. Машбиць Ю. І. Навчальна технологія (психологічний аналіз). *Актуальні проблеми психології: Психологічна теорія і технологія навчання* / за ред. С. Д. Максименка, М. Л. Смульсон. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. Т. 8. Вип.6. С. 166–177.

13. Моляко В. О. Методологічні та теоретичні проблеми дослідження творчої діяльності. *Стратегії творчої діяльності: школа В. О. Моляко* / за заг. ред. В. О. Моляко. Київ : Освіта України, 2008. С. 7–53.

14. Носенко Е. Л., Салюк М.А. Формування когнітивних структур особистості засобами інформаційних технологій: монографія. Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. 138 с.

15. Павлюк Р. О. Креативність як складова частина професійної підготовки майбутніх учителів. URL: http://www.rusnauka.com/16_NPM_2007/Pedagogica/22154.doc.htm.

16. Пономарьова-Семенова Р. О. Психологічні принципи розвитку креативності обдарованої особистості. *Обдарована дитина*. 2009. №10. С. 2–10.

17. Смульсон М. Л. Інтелектуальний саморозвиток у віртуальному освітньому середовищі: зміна парадигми. *Актуальні проблеми психології : Психологічна теорія і технологія навчання* / за ред. С. Д. Максименка, М. Л. Смульсон. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Т. 8. Вип. 6. С. 250–259.

18. Смульсон М. Л. Психологія розвитку інтелекту : монографія. Київ: Нора-Друк, 2003. 298 с.

19. Степанов С. С. Популярная психологическая энциклопедия : монография. Москва: Эксмо, 2005. 672 с.

20. Чернобровкін В. М. Психологічні аспекти прийняття рішень у проблемних ситуаціях педагогічної діяльності як мисленнєвого процесу. *Стратегії творчої діяльності: школа В. О. Моляко* / за ред. В. О. Моляко. Київ : Освіта України, 2008. С. 160–202.

21. Чумак В. В., Корнієнко А. В. Розвиток дивергентного мислення студентської молоді у курсі вивчення психологічних дисциплін. *Сучасні тенденції та фактори розвитку педагогічних та психологічних наук*: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 6–7 лют. 2015 р. Київ : ГО Київська наукова організація педагогіки та психології, 2015. С. 112–114.

22. Чумак В. В., Чаплик О. С. Психологічні особливості креативності в зрілому юнацькому віці. *Развитие науки в XXI веке*: сб. науч. статей участников X междунар. науч.-практ. конф., г. Харьков, 15 фев. 2016 г. Харьков : Научно-информационный центр «Знание», 2016. Часть 3. С. 160–164.

23. Шапарь В. Б. Новейший психологический словарь: 4-е изд. Ростов-на-Дону : Феникс, 2009. 806 с.

References transliterated

1. Bohoyavlenskaya D. V. *Psikhologhiyya tvorcheskykh sposobnostey*: monohrafiyya. Moskva: Akademyya, 2002. 320 s.

2. *Dystantsiynе navchannya: psikhologhichni zasady* : monohrafiya / M. L. Smul'son, Yu. I. Mashbyts', M. I. Zhaldak, Yu. M. Il'ina, M. M. Nazar, P. P. Dityuk, O. Yu. Komissarova, V. Y. Tsap, N. M. Buhayova, V. V. Deputat; za zah. red. M. L. Smul'son. Kirovohrad : Imeks-LTD, 2012. 240 s.

3. Druzhynyn V. N. *Psikhologhiyya tvorchestva*. *Psikhologhicheskyy zhurnal*. 2005. 10. S. 101–109.

4. Ermolaeva-Tomyna L. B. *Psikhologhiyya khudozhestvennoho tvorchestva*: monohrafiyya. Moskva: Kul'tura, 2005. 304 s.

5. Kozlenko V. N. *Problema kreatyvnyy lychnosty*: monohrafiyya / pod

red. Ya. O. Ponomareva. Moskva: Nauka, 1990. 224 s.

6. Kolisnyk L. O. Psykholohichnyy aspekt rozvytku dystantsiynoho navchannya. Aktual'ni problemy psykholohiyi : Psykholohichna teoriya i tekhnolohiya navchannya / za red.: S. D. Maksymenka, M. L. Smul'son. Kyyiv: NPU im. M. P. Drahomanova, 2009. T. 8. Vyp. 6. S. 121–128.

7. Komissarova O. Yu., Smul'son M.L. Psykholohichna pidtrymka studentiv za dopomohoyu telekomunikatsiynykh tekhnolohiy. Teoriya ta metodyka elektronnoho navchannya: zbirnyk naukovykh prats'. Kryvvy Rih: Vydavnychyy viddil NMetAU, 2010. S. 117–126.

8. Lerner Y. Ya. Problemnoe obuchenye: monohrafiya. Moskva: MHU, 1974. 112 s.

9. Luk A. N. Psykholohyya tvorchestva: monohrafiya. Moskva: Nauka, 1978. 127 s.

10. Maslou A. Kreatyvnost'. Dal'nye predely chelovecheskoy psykhyky. Sankt-Peterburh: Evrazyya, 1999. 432 s.

11. Matyushkyn A. M. Problemnye situatsyy v myshlenyy u obuchenyy: monohrafiya. Moskva: Pedahohyka, 1972. 168 s.

12. Mashbyts' Yu. I. Navchal'na tekhnolohiya (psykholohichnyy analiz). Aktual'ni problemy psykholohiyi: Psykholohichna teoriya i tekhnolohiya navchannya / za red. S. D. Maksymenka, M. L. Smul'son. Kyyiv : NPU im. M. P. Drahomanova, 2009. T. 8. Vyp.6. S. 166–177.

13. Molyako V. O. Metodolohichni ta teoretychni problemy doslidzhennya tvorchoyi diyal'nosti. Stratehiyi tvorchoyi diyal'nosti: shkola V. O. Molyako / za zah. red. V. O. Molyako. Kyyiv : Osvita Ukrayiny, 2008. S. 7–53.

14. Nosenko E. L., Salyuk M.A. Formuvannya kohnityvnykh struktur osobystosti zasobamy informatsiynykh tekhnolohiy: monohrafiya. Dnipropetrovs'k: DNU, 2007. 138 s.

15. Pavlyuk R. O. Kreatyvnist' yak skladova chastyna profesiyanoi pidhotovky maybutnikh uchyteliv. URL:

http://www.rusnauka.com/16_NPM_2007/Pedagogica/22154.doc.htm.

16. Ponomar'ova-Semenova R. O. Psykholohichni pryntsypy rozvytku kreatyvnosti obdarovanoyi osobystosti. Obdarovana dytyna. 2009. 10. S. 2–10.

17. Smul'son M. L. Intelektual'nyy samorozvytok u virtual'nomu osvitu'omu seredovyschi: zmina paradyhmy. Aktual'ni problemy psykholohiyi : Psykholohichna teoriya i tekhnolohiya navchannya / za red. S. D. Maksymenka, M. L. Smul'son. Kyyiv : NPU imeni M. P. Drahomanova, 2009. T. 8. Vyp. 6. S. 250–259.

18. Smul'son M. L. Psykholohiya rozvytku intelektu : monohrafiya. Kyyiv: Nora-Druk, 2003. 298 s.

19. Stepanov S. S. Populyarnaya psykholohycheskaya entsyklopedyya : monohrafiya. Moskva: Eksmo, 2005. 672 s.

20. Chernobrovkin V. M. Psykholohichni aspekty pryynyattya rishen' u problemnykh sytuatsiyakh pedahohichnoyi diyal'nosti yak myslennyevoho protsesu. Stratehiyi tvorchoyi diyal'nosti: shkola V. O. Molyako / za red. V. O. Molyako. Kyyiv : Osvita Ukrayiny, 2008. S. 160–202.

21. Chumak V. V., Korniyenko A. V. Rozvytok dyverhentnoho myslennya student-s'koyi molodi u kursi vyvchennya psykholohichnykh dystsyplin. Suchasni tendentsiyi ta faktory rozvytku pedahohichnykh ta psykholohichnykh nauk: zb. tez dop. mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kyyiv, 6–7 lyut. 2015 r. Kyyiv : HO Kyyivs'ka naukova orhanizatsiya pedahohiky ta psykholohiyi, 2015. S. 112–114.

22. Chumak V. V., Chaplyk O. S. Psykholohichni osoblyvosti kreatyvnosti v zrilomu yunats'komu vitsi. Razvytye nauky v XXI veke: sb. nauch. statey uchastnykov X mezhdunar. nauch.-prakt. konf., h. Khar'kov, 15 fev. 2016 h. Khar'kov : Nauchno-ynformatsyonnyy tsentr «Znanye», 2016. Chast' 3. S. 160–164.

23. Shapar' V. B. Noveyshyy psykholohycheskyy slovar': 4-e yzd. Rostov-na-Donu : Fenyks, 2009. 806 s.